

RAQAMLI KAPITALIZM TURLARI VA AQSH–XITOIY RAQOBATI: RAQOBATLASHUVCHI TEXNOLOGIK MAKONLARNING SHAKLLANISHI

Sadibaqosev Habibullo Shodiboy o‘g‘li

Siyosiy fanlar doktori (DSc), professor v.b.

e-mail: h.sadibaqosev@iia.uz

+998998846033

Annotatsiya: Mazkur maqolada AQSh va Xitoyning turli raqamli kapitalizm modellaridan tashqari, ikki alohida raqamli texnologik makon shakllanayotgani ilgari suriladi. Dastlab ushbu raqamli kapitalizm turlari tahlil qilinadi, keyin esa AQShning Xitoy raqamli kompaniyalariga qarshi sanksiyalar qo‘llashda institutsional farqlardan qanday foydalangani ko‘rib chiqiladi. Yakuniy bosqichda AQSh va Xitoy boshchiligidagi raqamli texnologik makonlarning shakllanishi, ayniqsa 5G tarmoq uskunalari misolida tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: AQSh, Xitoy, texnologiya, deglobalizatsiya, ajralish (decoupling), Huawei.

2018-yilda Donald Tramp ma‘muriyati Xitoyga qarshi savdo urushini boshladi. Ushbu siyosat import bo‘jlarini oshirish, investitsiyalarni cheklash va Xitoy kompaniyalariga nisbatan sanksiyalar qo‘llashni o‘z ichiga oldi. Keyinchalik Bayden ma‘muriyati ham ushbu choralarni saqlab qoldi. Mazkur siyosatlarning asosiy nishoni Xitoyning jadal rivojlanayotgan yuqori texnologiyalar sanoati bo‘ldi. Shundan buyon ko‘plab olimlar AQSh–Xitoy texnologik qarama-qarshiligining rivojlanishini o‘rganib kelmoqdalar.

Ushbu bahs-munozaralarda birinchi yo‘nalish xavfsizlik masalalariga qaratilgan. Xalqaro munosabatlar va xavfsizlik tadqiqotchilarining fikricha, Xitoyning AQShdagi texnologik investitsiyalari milliy xavfsizlikka tahdid tug‘dirishi mumkin. Ularning umumiy qarashiga ko‘ra, Xitoy partiya-davlati mamlakatdagi texnologik kompaniyalar faoliyatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi va ushbu kompaniyalarning AQShdagi filiallari sezgir ma‘lumotlarga kirish imkoniyatiga ega bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, Xitoyga tegishli yoki Xitoy tomonidan boshqariladigan raqamli tarmoqlar global raqamli infratuzilmaning

muhim elementlarini nazorat qilish orqali AQSh manfaatlariga qarshi foydalanilishi mumkinligi haqida xavotirlar mavjud¹.

Ikkinchi yo‘nalish esa texnologiya sohasidagi iqtisodiy raqobatga e‘tibor qaratadi. Bu yondashuv Xitoy va AQSh kompaniyalari o‘rtasidagi ustunlik uchun kurashni global iqtisodiyotning eng daromadli sektorlarini nazorat qilish uchun olib borilayotgan kurash sifatida talqin qiladi. Raqamli kompaniyalar ulkan foyda olish bilan birga global qiymat zanjirlarini ham nazorat qiladilar. Shu sababli AQSh–Xitoy texnologik qarama-qarshiligi nafaqat iqtisodiy, balki strategik ahamiyatga ham ega. Bu jarayon ko‘pincha “texnologik millatchilik” (techno-nationalism) tushunchasi bilan izohlanadi. Chunki AQShda texnologik poygada ortda qolish, global qiymat zanjirlari ustidan nazoratni yo‘qotish va Xitoy texnologiyalariga qaram bo‘lib qolish xavfi haqida tashvishlar kuchaygan.

Ba’zi tadqiqotchilar iqtisodiy va xavfsizlik omillarini birgalikda ko‘rib chiqib, AQSh–Xitoy raqobatida “iqtisodiyot–xavfsizlik bog‘liqligi”ning muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydilar². Biroq mavjud tadqiqotlarning faqat kichik qismi Xitoy va AQShning turli siyosiy-iqtisodiy tizimlari ushbu texnologik qarama-qarshilikning shakllanishiga qanday ta’sir ko‘rsatganini konseptual darajada tahlil qiladi.

Xitoyning global yuqori texnologiyalar sohasida yetakchi davlat sifatida shakllanishi va buning AQShning texnologik ustunligiga ta’siri XXI asrda yaqqol namoyon bo‘la boshladi. Muallifning ta’kidlashicha, Alphabet, Amazon va Microsoft kabi Amerika kompaniyalari dunyoning katta qismini AQSh boshchiligidagi raqamli kapitalizm tizimiga integratsiya qilgan bo‘lsa, Xitoy o‘ziga xos davlat tomonidan boshqariladigan raqamli kapitalizm modelini yaratdi. “Buyuk Xitoy xavfsizlik devori” himoyasi ostida Alibaba, Tencent va Huawei kabi kompaniyalar xalqaro miqyosdagi innovatsion korporatsiyalarga aylandi.

AQSh va Xitoyning ikki xil raqamli kapitalizm modeli ajralib turadi. AQSh modeli liberal va xalqaro yo‘naltirilgan bo‘lib, bozor mexanizmlariga, xususiyl mulkka va global integratsiyaga tayanadi. Xitoy modeli esa davlat tomonidan boshqariladi, milliy xavfsizlik manfaatlariga asoslanadi hamda davlat va xususiyl sektor o‘rtasidagi yaqin hamkorlik bilan tavsiflanadi. Xitoyda ma’lumotlar (data) strategik resurs sifatida qaraladi va davlat ularni boshqarishda faol ishtirok etadi.

2018-yildan boshlab AQSh Xitoyning texnologik yuksalishiga javoban import tariflari, investitsiya cheklavlari va texnologik sanksiyalarni joriy etdi³. Huawei,

¹ Arnold S (2024) Africa’s roads to digital development: paving the way for Chinese structural power in the ICT sector? *Review of International Political Economy* 31(4): 1154.

² Campion AS (2020) From CNOOC to Huawei: securitization, the China threat, and critical infrastructure. *Asian Journal of Political Science* 28(1): 61.

³ Farrell H, Newman AL (2019) Weaponized interdependence: how global economic networks shape state coercion. *International Security* 44(1): 47.

ZTE va TikTok kabi kompaniyalar AQSh tomonidan milliy xavfsizlikka tahdid sifatida baholandi. Shu tariqa AQSh Xitoy raqamli kapitalizmining institutsional xususiyatlaridan foydalanib, Xitoy kompaniyalariga nisbatan iqtisodiy bosim siyosatini amalga oshirdi.

Mazkur qarama-qarshilik natijasida AQSh va Xitoy boshchiligida ikkita alohida, ammo qisman kesishuvchi raqamli texnologik makon shakllanmoqda. Ayniqsa 5G texnologiyalari, telekommunikatsiya infratuzilmasi, sun’iy intellekt va raqamli platformalar sohasida ushbu jarayon yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Huawei kompaniyasiga qarshi joriy etilgan cheklovlar ushbu tendensiyaning eng yorqin misollaridan biridir.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, fikrlarimizni umumiy xulosa qilsak, AQSh va Xitoy o‘rtasidagi texnologik raqobat global iqtisodiyotda deglobalizatsiya va qayta globalizatsiya jarayonlarini bir vaqtda kuchaytirmoqda. Natijada dunyoda texnologik jihatdan raqobatlashuvchi yangi iqtisodiy makonlar shakllanib, xalqaro siyosiy-iqtisodiy tizimning kelajakdagi rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin.